

Farsça Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Ebû Ali El-Bel'ami'nin İran Tarihçiliğindeki Yeri

Gülhan Duygun*

Giriş

Orta Çağ İslam dünyasında birçok dil konuşulmaktadır. Ancak o dönemin kaynakları Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Bu diller arasında Arapçanın, Orta Çağ İslam tarih yazıcılığında ayrı bir önemi olmasına karşın, Farsçanın da bir süre sonra en az Arapça kadar önem kazandığı bilinmektedir. Orta Çağ İslam dilleri arasında Arapçanın Farsçadan daha geçerli olması siyasi, iktisadî, dinî ve kültürel birçok sebebe bağlanabilir. Ancak Farsça da özellikle V./XI. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme göstermiş, sadece İran'da değil aynı zamanda Anadolu, Maveraünnehir ve Kuzey Hindistan'da ana edebî dil haline gelmiştir. Bu nedenle Farsça, söz konusu bölgeleri çalışacak araştırmacılar için olmazsa olmaz bir araçtır.¹

İran, 651 yılında İslam hâkimiyetine girmiş ve zamanla İslamiyet ile özdeşleşmiş birçok konuyu benimsemeye başlamıştır. Örneğin; kökleşmiş Sâsânî kültürü yerini Arap kültürüne bırakmıştır. Pehlevi alfabesinin bırakılıp yerine Arap alfabesinin kullanılmaya başlanması ile bu durum kolayca anlaşılabilir. 200 yıllık Arap hâkimiyeti döneminde İslamiyet'e dair her şeyi özellikle idarî ve askerî birçok terimi öğrenen İran, bu Arap kökenli devletlerin etkisinden çıktığı anda eskiye dönüş yani millileşme hareketi başlamıştır. Sâsânî Pehlevicesinin devamı olan Farsça, bu dönemden itibaren tekrar canlanmış ve böylece ilk ürünlerini vermeye başlamıştır.²

* Okt., İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İstanbul, gulhan.duygun@kemerburgaz.edu.tr DOI: 10.37879/9789751749994.2022.30

1 R. Stephen Humphreys, *İslâm Tarih Metodolojisi*, İstanbul 2004, s. 53.

2 A. Naci Tokmak, "İran", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s. 416.

1. Orta Çağ İslam Tarih Yazıcılığının Özellikleri ve İran Tarihçiliğinin Doğuşu

Orta Çağ okullarında tarih dersi diğer öğretim konularına oranla daha az yer tutmuştur.³ Tarih⁴ adının kendisi Arapça iken ortaya koyulan eserlerin de Arap-İslam düşüncesini yansıtmaya şaşırtıcı değildir. Claude Cahen, İslam dünyasının bütün dönemlerini tarihten daha iyi inceleyen başka bir yazı alanının olmadığını savunmaktadır.⁵ X. yüzyılda tarih yazıcılığı gelişmiş ve daha geniş bir alana yayılmıştır.

Orta Çağ İslam dünyası tarih çalışmalarını birkaç döneme ayırmak konunun daha iyi anlaşılması için gereklidir. İslâmiyetin geldiği ilk dönemlerdeki tarih yazım anlayışı ile sonraki yüzyıllarda benimsenen anlayış arasında farklılıklar göze çarpmaktadır.

Farsçanın önem kazanmaya başladığı III./IX. ve erken dönem IV./X. yüzyıl, orta dönemlerin tarih yazıcılığı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin ana özelliği, alışılmış yazım tarzını devam ettirmekten çok yeni anlayışlar ortaya koymasıdır. İran tarihçiliği başladıktan sonra daha önce Arapça kaleme alınan eserlerin farklı bir tarih ekolü ile yazıldığı açıkça hissedilmektedir. İki ekol arasındaki farklılıklara bakıldığında Farsça yazan tarihçiler, Arapça yazanlara nispetle eski Sâsânî kültürünün detaylarına daha fazla yer vermişlerdir. Diğer bir fark ise, olaylar aktarılırken Farsça yazan tarihçilerin tutarlılığa verdikleri önemdir. Çünkü Arapça yazan tarihçiler bu olayları parça parça aktarırken, Farsça yazan tarihçiler olayları bir bütün olarak aktarmaya özen göstermişlerdir.⁶ Farsça ve Arapça yazılan eserlerde bu gibi farkların yanında kronoloji anlamında da farklılıklar göze çarpmaktadır. Genel olarak Arapça yazan tarihçiler, mümkün olduğu kadar kesin olmaya özen göstermişler ve olayın meydana geldiği yıl, ay ve haftayı eserlerinde belirtmişlerdir. Farsça yazan tarihçiler ise ay, gün gibi daha küçük zaman dilimlerini kenara bırakın, yıl hususunda bile bu derece özenli davranmamışlardır.⁷

3 Julie Scott Meisami, "Why Write History in Persian? Historical Writing in the Samanid Period", *Studies in Honour of C. E. Bosworth*, II, Leiden 2000, s. 350-351; Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, E. J. Brill, Leiden 1968, s. 42-43.

4 Önceleri tarih adının yerini ahbâr alıyordu. İslâmiyet'ten sonra hem ahbârın gerçeğe uygunluk derecesi değişti, hem de ahbâr, birbirine yakın bazı telif tarzlarının doğmasına neden olacak şekilde gelişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C I, İstanbul, s. 486-89.

5 Claude Cahen, *İslamiyet*, çev. Esat Nermi Erendor, Ankara 1990, s. 227; Rosenthal, *age.*, s. 42-43.

6 Humphreys, *age.*, s. 166-167.

7 Humphreys, *age.*, s. 167.

Arap ve Fars tarihçilik arasında ki tüm farklılıklar elbette ki sadece bunlarla sınırlı değildir. Bir diğeri, Farsça yazılmış edebî biyografinin tarihî biyografiden fazla olmasıdır. Safevî dönemine kadar İran ve Hindistan'da bile dinî ve ilmî dilin Arapça olduğu, Farsçanın çoğunlukla şiir, edebî yazılar ve saray tarihçelerinde kullanıldığı hatırlanırsa Farsça biyografik eserlerin yokluğu rahatlıkla anlaşılabilir.⁸

Orta dönemlerin tarih yazıcılığında Farsça ve Arapça yazılan eserler arasında farklılıklar olduğu kadar benzerlikler de bulunmaktadır. Ortaya çıkan Farsça eserler gerek anlam bakımından gerekse şekil itibarıyla ister İran'da ister Hindistan'da yazılmış olsun kendi devirlerine ait malzeme ile sadece eski kaynaklardan özetler aktaran Arapça eserler gibi taklit ve kopya derlemelerden oluşmaktadır.⁹

İslami değerler tarih yazımında büyük bir rol oynamayı sürdürmesine rağmen Orta Çağ Farsça tarih yazımının kendine özgü konuları, Sâsânî kültür ve ideolojilerinden etkilenerek meydana gelmiştir. IV./X. yüzyılın ortalarında tarihçiler, İslam tarihi bölümünü daha çok Taberî'nin özetleri ya da kısaltmalarına ağırlık vererek o dönemi basit bir şekilde ele almışlardır. Çünkü tarihçilerin değişen ilgileriyle birlikte odak noktaları da değişmiş ve bu dönem onları uzak geçmişten çok en son ve çağdaş olaylar üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu durumda İslam tarihçiliği yeni bir form kazanmış, buna bağlı olarak İran ve Hindistan'ın çeşitli yerlerinde özgün bir tarihçilik gelişmeye başlamıştır.¹⁰

Bu dönemde İslam'ın hüküm sürdüğü ülkeler, özellikle tarih ve coğrafya alanında büyük başarılarla imza atmışlardır. Buralarda yerel özellikleri de bünyesinde barındıran eğitim merkezleri açılmıştır. Abbâsî Hilâfeti'nin tahakkümünün azalması, hâkimiyeti altında bulunan ülkelerin kendine has kültürlerini geliştirmelerine olanak tanımıştır. Ekonomik açıdan gelişme gösteren Irak, İran, Mısır ve Orta Asya ülkelerinde ilmî kurumlar ortaya çıkmıştır.¹¹ İlk başlarda ilim merkezleri olan Basra, Kûfe ve Bağdat'tan sonra Nişâbur, Buhara, Köhne, Urgenç gibi şehirlerde de ilim gelişmeye başlamış-

8 Hamilton Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak, İstanbul 1991, s. 150.

9 Hamilton Gibb, "Tarih", *İA*, C IX, s. 793.

10 Chase F. Robinson, *Islamic Historiography*, Cambridge University 2003, s. 115; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 575; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1988, s. 59; Humphreys, *age.*, s. 168.

11 S. G. Ağacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002, s. 16.

tır. Yazılan ilk Farsça kitaplar Arapçadan çevrilen tercüme kitapları olmuştur. Zamanla bu tercüme kitaplarının yerini orjinal Farsça tarih ve coğrafya kitapları ile ansiklopedik eserler almaya başlamıştır.¹²

2. Sâmâniler Dönemi Farsça Tarih Yazıcılığı

X. yüzyılda yeni Fars edebiyatının doğuşu ile birlikte tarih yazımı konusunda da ilk nüveler Maverâünnehir ve Doğu İran'da hüküm süren Sâmâniler döneminde atılmıştır. Arapça, yine bilim, felsefe ve din dili olarak kalırken, daha çok edebiyat Farsçaya yönelmiştir. Ulusal dile dayalı bir edebiyatın bu şekilde yeniden doğuşu daha önce hiçbir ulusun başarabildiği bir konu olmamıştır.¹³

X. yüzyılda Farsçanın edebiyat dili olarak gelişmesi ve İran kültürünün canlandırılmak istenmesinin nedeni olarak Şuûbiyye Hareketi¹⁴ gösterilmektedir. Abbâsiler döneminde İranlılar ile Türkmenlerin Emeviler döneminde olduğu gibi arka plana atılmamaları onların önemli haklar kazanmalarına ve yönetim kademelerinde önemli görevler üstlenmelerine zemin hazırlamıştır. Bu aşamadan sonra bu hareket kültürel bir nitelik kazanmıştır.¹⁵ Ulusal dürtülerin Farsçayı yeniden canlandırması Farsça tarih yazıcılığının yükselişinde önemli bir noktadır.¹⁶

Farsça tarih yazımının iki ana çalışmanın etkisi ile başladığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri şiirsel, süslü bir anlatımla kaleme alınmış olan *Şehnâme*, diğeri de düzyazının yükselişe geçtiği eser Taberî tercümesidir.¹⁷ Bu dönemde İslâmın çatısı altında verilen eserler ile İran'ın ulusal geçmişi destansı bir şekilde aktarılmıştır. Firdevsî'nin (934-1020) manzum şaheseri *Şehnâme*,

12 Ağacanov, *age.*, s. 22; Mustafa Demir, "İslâm Ortaçağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi*, S. 34 (2007), s. 258.

13 Charles Melville, *Persian Historiography*, Vol. X, London-Newyork 2012, s. 102; Cahen, *age.*, s. 221.

14 Emeviler döneminde İslamiyet'in ilkelerini yeterince algılayamamış olan ve Arap ırkçılığının tesirinde kalan bazı çevrelerde mevâliyi hakir görme düşüncesi kökleşmiş bulunuyordu. Araplar'ın bu yaklaşımı özellikle İran asıllı mevâlinin asabiyet duygularını harekete geçirdi, onların geçmişten beri Araplar hakkında besledikleri husumeti daha güçlü bir hale getirdi. Şuûbiyye'nin siyasi, fikri ve edebi bir hareket şeklinde kurumsallaşması, başta İranlı unsurlar olmak üzere mevâlinin devlet yönetiminde etkinlik kazandığı Abbâsiler zamanında gerçekleşti. Ayrıntılı bilgi için bk. Adem Apak, "Şuûbiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, s. 244-246.

15 Meisami, *agm.*, s. 355.

16 Ehsan Yarshater, "Iranian national history", *CHI*, Vol. III/1, Cambridge 1983, p. 359-477.

17 George Morrison, Julian Baldick, Shafi'i Kadkanî, *History of Persian Literature From the Beginning of the Islamic Period to the Present Day*, Leiden-Köln 1981, s. 71.

50.000 beyiti ile İranlıların ulusal destanı olmuştur. Bu eserin tercümelerinde geçmişe duyulan özlem açıkça hissedilmektedir.¹⁸ Ancak burada Sâ mânîler döneminde yaşamış bir şair olan el-Dakikî'ye de vurgu yapılması gerekmektedir. Çünkü Firdevsî ünlü eserini kaleme almadan önce el-Dakikî *Şehnâme*'nin ilk 1.000 mısrasını yazmış ve eserin temelini oluşturmuştur. Ancak tamamlayamadan kölesi tarafından öldürülmüştür.¹⁹ Anlaşılacağı üzere, Firdevsî'den önce de İran tarihini yazmak için teşebbüslerde bulunmuşlardır.

“Farsçanın Rönesansı” olarak adlandırılan Sâ mânîler döneminde Farsça asla Arapça gibi ilim dili olmamıştır. Farsça tarih yazıcılığına yönelen alimlerin odaklandıkları konu, tarih yazımı alanında ki problemlerden çok filoloji alanındaki problemler olmuştur. Düzyazı bu dönemde ortaya çıkmış, hatta yükselişe geçmiştir.²⁰

Bu dönem içinde İslam dünyasındaki siyasi parçalanmaya paralel olarak bölgesel tarihler ve hanedan tarihleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun dışında daha önceleri genellikle din adamları tarafından kaleme alınan tarih yazıcılığı, devlet idaresinde görev yapan katipler ve memurlar tarafından yazılmaya başlanmıştır. Tarihin dinin etkisinden kurtarılmasıyla birlikte tarihçiler bu ilmin ahlakî değerlerine daha çok dikkat çekmişler ve “tarih iyi ve kötü işleri kaydeder. Gelecek nesillerin ahlâkını düzeltmek için örnekler verir” düşüncesini benimsemişlerdir. Ancak, yaptıkları görev icabı o dönemin siyaseti için çok önemli bir yer olan saraylarda bulduklarından devrin kaynaklarına da rahatlıkla ulaşabilmişlerdir. Bu durum onları objektif olmaktan alıkoymuştur.²¹

Sâ mânîler devrinde yazılan tarih kitaplarının hemen hemen hepsi Arapça olarak kaleme alınmıştır.²² Sâ mânîler idareye ait saray ve dairelerde sadece Arapçayı kullanmalarına rağmen İslam'ın kültürel dini Farsçanın da

18 Cahen, *age.*, s. 221.

19 Usta, *age.*, s. 595; Tokmak, *agm.*, s. 417.

20 Meisami, *age.*, s. 349.

21 Şeşen, *age.*, s. 59-60; Usta, *age.*, s. 575.

22 İran coğrafyasında X. yüzyıldan itibaren tarih yazım çalışmalarının gelişmesine karşılık X. yüzyıl tarihçisi Nerşahi'nin *Tarih-i Buhara* adlı eserinde ve XIII. yüzyıl Harizmşah tarihçisi Nesevî'nin çalışmalarında olduğu gibi bazı tarihçilerin çalışmalarını bu dönemde de Arapça olarak ele aldıkları görülür. Müslüman tarihçilerin tarih eserlerini Arapça yazmalarının nedeni; onların bütün İslam dünyası ile ilişki kurmak ve bu ilişkiyi güçlendirmek arzusunda olmalarıydı. İslam dünyasında Arapçanın gelişmiş kültürünün o derece büyük tesiri olmuştur ki, Arapçadan başka dillerde tarih yazmak gerçekten kolay olmamıştır. Bk. Berthold Spuler, “İran Tarihçiliğinin Gelişimi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, çev. Mustafa Demir, S. 134 (2001), s. 168.

farkında olmuşlardır ve yeni yeni gelişen Farsça nizamına sahip çıkmışlardır. Farsça tarih yazıcılığının başlangıcı bu kültürel girişimlerin yanında devletin İslami anlayışını halka tanıtmaya zorunluluğuna da dayanmaktadır.²³

V./XI. yüzyıl, İran idarî uygulamasının gelişiminde yeni bir dönem açmaktadır. Çünkü bu tarihten sonra ayrı ve kendine özgü bir Farsça saray geleneği ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁴ Bu dönemden itibaren İslam medeniyetinin gelişmesinde aktif rol alan Türkler de özellikle Gazne ve Selçuklu dönemlerinde Farsça tarih yazımında önemli rol oynamışlardır.

3. Bel'ami'nin Farsça Tarih Yazıcılığındaki Yeri

Babası Sâ mânîler Devleti'nin ilk dönem vezirlerinden Ebü'l-Fazl el-Bel'amî'dir. Emirek Bel'amî ya da Bel'amî-yi Kûçek olarak da bilinmektedir. Sâ mânî hükümdarlarından I. Abdülmelik'in son dönemleri ile I. Mansur ve oğlu II. Nuh dönemlerinde vezirlik görevinde bulunmuştur. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 992-997 yılları arasında vefat ettiği konusunda görüşler mevcuttur.²⁵ Gençliğinde Bel'amî'nin yurtdışına seyahat ettiğine dair ipuçları verilmektedir. Bu ipuçlarından bazısı Bağdat'a, bazısı da Suriye'ye gittiğini göstermektedir. Herat'da vezirlik yaptığı da düşünülmektedir. Hayatının erken dönemlerinde nerede bulunduğu dair başka ipuçları olmasa da, Arapça bilgisinin kusursuz olduğu anlaşılmaktadır. İslam coğrafyasındaki seyahatlerinin eğitim amaçlı olabileceği muhtemeldir. Siyasi kariyerinin ne zaman başladığı ise bilinmemektedir.²⁶

963'te Mansur b. Nuh'un kararı ile Ebu Ali el-Bel'amî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî'nin (d. 923) ünlü Arapça eseri *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*'u tercüme etmesi için görevlendirilmiştir. Çünkü Taberî, erken dönemin tarihsel geleneğini en iyi şekilde ortaya koymuştur. Bilindiği üzere IX. ve X. yüzyılların çok önemli çalışmaları arasında gösterilen Taberî'nin derlemeleri erken dönem tarihsel geleneğin en kapsamlı örneğini bizlere sunmaktadır. Bu derlemeler, kapsamına aldıkları her bir olay ve kişi hak-

23 Spuler, agm., s.170.

24 Humphreys, *age.*, s. 70.

25 Gerdizi'ye göre 363/974 yılında vefat etmiştir. Bk. Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdizi, *Zeynül-abbar*, nşr. Rahîm Rezâzâdeh Malek, Tehran 2005, s. 441; Utbi ise 382/992 senesinde vezirlik görevinde bulunduğunu kaydetmektedir. Utbi ölüm tarihini vermemiş olsa da iki müellifin vermiş oldukları bilgilerin tutarsız olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Ali el-Bel'amî, *Târihnâme-i Taberî*, nşr. Muhammed Ruşen, Tahran 1987, s. 17-18; D. M. Dunlop, "Bal'amî, EI², I, 984; W. Barthold, "Bal'amî", *IA*, II, 465; Tahsin Yazıcı, "Ebû Ali el-Bel'amî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C V, s. 390.

26 A.C.S. Peacock, *Mediaeval Islamic historiography and political legitimacy: Bal'amî's Târikh-nâme*, Routledge, London, New York 2007, s. 32.

kında güvenilir ve test edilmiş bilgileri bir araya getirmeyi amaçlamışlardır. Müellif her bir olay için kaynaklarını isnad²⁷ yoluna başvurarak belirtmiştir²⁸.

Söz konusu eserin Bel'amî'nin emriyle oluşturulan bir komisyon tarafından tercüme edilmiş olabileceği ihtimali de bulunmaktadır.²⁹ Yapılan tercüme eser o dönemde Farsça tarih yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Son derece popüler olan ve *Tercüme-i Târih-i Taberî* ya da *Târihü Bel'amî* olarak bilinen eserin çok sayıda el yazması bulunmaktadır. Gerek yapılan düzeltmeler gerekse farklı dillere olan tercüme eserlerin orijinalliklerinden çok şey kaybettirse de en az 160 mevcut kopyası ile bu eserin el yazmaları kadar korunmuş başka bir Farsça çalışma bulunmamaktadır.³⁰

Sâmânî hükümdarı II. Nuh b. Mansur'a sunulan tercüme serbest bir tarzda yazılmış olup, eski İran *Şehnâme*'sinden ilaveler barındırmaktadır.³¹ Osmanlılar döneminde Türkçeye tercüme edilmiştir. *Tercüme-i Târih-i Taberî*'nin günümüzde çeşitli neşirleri yapılmış olup, bunların en önemlisi Muhammed Ruşen tarafından bazı notlar ve fihrist eklenerek üç cilt halinde hş. 1345 yılında Tahran'da yapılmış olanıdır.³²

Bel'amî'nin Taberî tarihini tercüme etmesi ile görevlendirilmesinin alt metninde yer alan motivasyon kaynağı; İran İslam aleminin çatısı altında bulunan muhtelif unsurları birbirine yaklaştırmak ve aralarındaki rekabet ve düşmanlığı ortadan kaldırmak istenmesidir. Bel'amî'nin tarihi Sâmânîlere olan bağlılık ve istikrarın korunabilmesi için iyi bir nedendir. Çünkü hanedanlığın varlığı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Türk gulâmları ile İran hükümdarları arasında mücadeleyi kontrol altında tutmak zorlaşmış, Abbâsî Halifelîği ile geleneksel ilişki Büveyhîlerin 945'te Bağdat'ı işgalinden sonra bozulmuştur. Sâmânîlerde elit tabaka tarafından benimsenen Hanefilik ve Şafilik diğer tarafta aşırı tutucu Kerrami, İsmailî ve Şiîliğin diğer formlarına karşı meydan okuyordu.³³ Bu nedenle Bel'amî bu tercüme

27 Sözlük anlamı "destek", ancak genellikle "raviler zinciri" olarak çevirmektedir. Bk. Mehmet Kanar, *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 662.

28 Humphreys, *age.*, s. 101.

29 Usta, *age.*, s. 579; Yazıcı, *agm.*, s. 390.

30 Melville, *age.*, s. 104; Bk. Peacock, *age.*, s.4; Elton L. Daniel, "Manuscripts and editions of Balami's Tarjomah-i tarikh-i Taberî", *JRAS (Journal of the Royal Asiatic Society)* (1990), p. 282-321; V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 11; Şeşen, *age.*, s. 80.

31 Bel'amî'nin yıllıklarında bahsedilen Behram Gûr ile ilgili bir hikayede geçen bir resmin Şehnâme'de aynı şekilde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bk. Reuben Levy, *An Introduction to Persian Literature*, New York and London 1969, s. 50-51.

32 Ebû Ali el-Bel'amî, *Târihnâme-i Taberî*, nşr. Muhammed Ruşen, Tahran 1987.

33 Melville, *age.*, s. 108.

yaparken Taberî'nin isnadlarını dolaylı olarak yaptığı çıkarımlar, düzeltmeler ve eklemeler ile Sâmânîler dönemine uyarlamıştır. Onun yazım tarzı bilimsellikten çok basit, açık ve anlaşılır bir tarz olmuştur. Muhtemelen farklı etnik grupları kapsayan okuyucuların tamamına hitap etmek için bu sade üslubu kullanmıştır. Sâmânîlerde önemli askerî pozisyonlarda yer alan Türk gulâmlarının varlığı düşünülürse yapılan bu ideolojik düzeltmelerin nedeni rahatlıkla anlaşılabilir.³⁴

Bel'amî ve Taberî'nin yazım tarzlarında oldukça dikkat çeken farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; Bel'amî, Taberî'nin kullandığı isnadları göz ardı ederek hikaye tarzında bir anlatım benimsemiştir. Taberî'nin başvurduğu kaynaklar güvenilir olmasına rağmen, Bel'amî sık sık onu düzeltme yoluna gitmiştir. Bel'amî'nin İslam tarih anlayışını İranlı bakış açısı üzerinden sunduğu gibi iddialar bulunmaktadır.³⁵ Bu iddiaların yanında aksi görüşler de mevcuttur. Peacock, Bel'amî'nin eseri yazarken sık sık Kur'an'dan yararlanmasını İranlı bakış açısına değil de İslami karakterde bir bakış açısına dayandırmaktadır. Hatta Sâmânîlerin atası kabul edilen Behram Çubinden bahsederken şaşırtıcı bir şekilde sessiz kalmasını buna bağlamakta ve *Tarih-i Bel'amî*'nin İran milliyetçiliğinin bir ürünü olduğu konusundaki görüşleri hatalı bulmaktadır.³⁶

Taberî, İslam dönemi için olayları aktarırken yıllık bir method izlemiştir. Bu nedenle olaylar parça parça ve birbirini tekrar eden bir anlayışla okuyucuya aktarılmıştır. Bel'amî ise isnadı kaldırarak olayları hiyerarşik bir düzlemde aktarmaya çalışmıştır. Yıllık format yerine olaylara, hükümdarlara, hanedanlara ve çağlara göre organize edilmiş bir method kullanmıştır. Bel'amî yalnızca Taberî'nin eserini tercüme etmekle kalmamış, onun bazı yazdıklarını reddederek farklı kaynaklardan eklemeler de yapmıştır. Bu durum onu bağımsız bir tarihçi olarak algılanmasına sebep olmuştur.³⁷ Aslında Orta Çağ dönemlerinde, İslam dünyasında veya başka bir coğrafyada yapılan tercümelere bakıldığında bugünkü anlamından çok farklı bir anlamda olduğu anlaşılır. Bu durumda tercümelere metnin orjinal dilinden başka bir dile dönüştürülmesi anlamına gelmez. Nitekim bu tercümelerin, dile ve kültüre göre yazarın ilgisi ve okuyucunun beklentisi doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi olarak anlaşılabilir. Bu durumda Bel'amî'nin eserine tam anlamıyla tercüme demek yanlış olabilir. Zira, onun eseri hem şekil hem de içerik bakı-

34 Meisami, *age.*, s. 365-366.

35 Melville, *age.*, s. 10.

36 Peacock, *age.*, s. 107.

37 Peacock, *age.*, s. 172; Melville, *age.*, s. 107.

mından çok büyük farklılıklar barındırmaktadır. Ayrıca *Târih-i Bel'ami*'de X. yüzyılın güçlü ve geniş bir alanda hâkimiyeti bulunan devletlerden biri olan Sâ mânîlere ayrı bir önem atfedilmiştir. Vezir Bel'amî'nin Sâ mânîler tarafından bu iş için görevlendirilmesi durumu açıkça göstermektedir ki Taberî'nin tercümesinin kelime kelime aynı olması planlanan bir konu değildir.³⁸

İslam öncesi dönemlerden bahsederken gerek Taberî gerekse Bel'amî Hz. İbrahim inançlarından gelen peygamber ve hikayeleri korumuşlar ve birbiri ardına gelen İranlı hükümdarlar hakkındaki bilgilere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu durum karşılaştırmalı kronolojide var olan bir geleneği yansıtmaktadır. Ancak yine de Bel'amî, İslam öncesi peygamberlere ve İran tarihine Taberî'nin yaptığından daha fazla yer vermiştir.³⁹ Bu durumun onun yaşadığı dönemin ürünü olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yine ufak farklılıklar dikkat çekmektedir. Örneğin; Antik İran efsanelerinden bahsedilirken Bel'amî, Taberî'ye nispetle daha fazla olağanüstü hikayeye yer vermiştir. Aynı zamanda Bel'amî; Emevîlerin tarihini, özellikle onların Horasan'daki idarelerini ve fetih hareketlerini Taberî'den daha fazla açıklamıştır. Muhtemelen bu durum, onun kendi yaşadığı coğrafyadaki hükümdarları ilgilendirdiği için eserinde özenli davranmıştır.⁴⁰

38 Peacock, *age.*, s. 4-5; Melville, *age.*, s. 107.

39 Peacock, *age.*, s. 76; Melville, *age.*, s. 110.

40 Melville, *age.*, s. 112.

Sonuç

Arap etkisinin azaldığı İran coğrafyasında Farsça tarih yazıcılığı kendisini göstermiş ve XI. yüzyılda yükselişe geçmiştir. Farsça tarih yazımının başladığı X. yüzyılda ve sonraki dönemlerde Arapça bilim dili olarak etkisini devam ettirmiş, Farsça daha çok edebî hayatta büyük rol oynamıştır. Arapçanın İslamiyet'in geldiği ilk anlardan itibaren bu denli etkili olması, şüphesiz İslam hâkimiyetindeki coğrafyaları bir arada tutma arzusuna dayanmaktadır. Ancak özellikle Abbâsilerin güçten düştüğü dönemlerde mahalli hanedanlıkların ortaya çıkmasıyla öze dönüş arayışları başlamıştır. Bu durum gerek şiir, gerekse düz yazıda Farsçanın da kendisini ispat ettiği dönemlerin yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Eski Sâsânî kültür ve fikirlerinin tekrar canlandırılmak istenmesi Farsçanın edebî hayattaki rolünün ana kaynağı olmuştur. İran coğrafyasında kurulmuş devletler hâkimiyetlerine meşru bir güç kazandırma eğilimi ile hareket etmişlerdir. Sâmânîlerin de bu anlayış ile tarih yazıcılığını başlattıkları görülmüştür. Sâmânî veziri Ebu Ali el- Bel'amî'nin Taberî'nin eserini tercüme etmesi ile başlayan tarih yazıcılığı, bir dizi yeni anlayışı da beraberinde getirmiştir. Farsça tarih yazımının Arapçadan yapılan tercüme ile başladığı düşünülüğünde aslında tercümeden çok daha farklı bir metodun uygulandığı görülmüştür. O dönemde hâkim gücü elinde bulunduran herhangi bir devletin ideolojilerine göre hizmet edildiği ve bu durumun eserlere yansıdığı açıkça anlaşılmıştır. Dolayısıyla Farsça tarih yazımının başlaması, dönemin siyasi karmaşalarını önleyebilmek için de iyi bir neden olmuştur. Bel'amî'nin ortaya koyduğu eser Farsça tarih yazıcılığını başlatması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü o, eserini yazarken Taberî'yi esas alsada kendi tarih algısını güzel bir şekilde yansıtmıştır. Nitekim, onun bu eseri orjinallliğini yitirse de sayısız kopyalarıyla ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Ağacanov, S. G., Oğuzlar, çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002.

Apak, Adem, “Şuûbiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXIX, s. 244-46.

Barthold, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.

Barthold, W., “Bal’amî”, *İA*, C II, s. 465.

Cahen, Claude, *İslâmiyet*, çev. Esat Nermi Erendor, Ankara 1990.

Çetin, Nihad M., “Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C I, s. 486-89.

Daniel, Elton L., “Manuscripts and editions of Balami’s Tarjomah-i tarih-i Taberî”, *JRAS* (1990), p. 282-321.

Demir, Mustafa, “İslâm Ortaçağı’nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi*, S. 34 (2007), s. 255- 273.

Dunlop, D. M., “Bal’amî”, *El²*, I, s. 984.

el-Bel’amî, Ebû Ali, *Târihnâme-i Taberî*, nşr. Muhammed Ruşen, Tahran 1987.

Gerdizi, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü’l-abbar*, nşr. Rahîm Rezâzâdeh Malek, Tehran 2005.

Gibb, Hamilton, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak, İstanbul 1991.

Gibb, Hamilton, “Tarih”, *İA*, C XI, s. 793.

Humphreys, R. Stephen, *İslâm Tarih Metodolojisi*, İstanbul 2004.

Kanar, Mehmet, *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003.

Levy, Reuben, *An Introduction to Persian Literature*, New York and London 1969.

Meisami, Julie Scott, “Why Write History in Persian? Historical Writing in the Samanid Period” *Studies in Honour of C. E. Bosworth*, II, Leiden 2000, s. 348-374.

Melville, Charles, *Persian Historiography*, Vol. X, London-Newyork 2012.

Morrison, George, Julian Baldick, Shafi'î Kadkanî, *History of Persian Literature From the Beginning of the Islamic Period to the Present Day*, Leiden-Köln 1981.

Peacock, A.C.S., *Mediaeval Islamic historiography and political legitimacy: Bal'ami's Târikhnâma*, London, Routledge, New York 2007.

Robinson, Chase F., *Islamic Historiography*, Cambridge University 2003.

Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, E. J. Brill, Leiden 1968.

Spuler, Berthold, "İran Tarihçiliğın Gelişimi", çev. Mustafa Demir, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 134 (2001), s. 167-172.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1988.

Tokmak, Naci A., "İran", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXII, s. 416-424.

Usta, Aydın, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007.

Yarshater, Ehsan, "Iranian national history", *CHI*, Vol. III (1), Cambridge 1983, p. 359-477.

Yazıcı, Tahsin, "Ebû Ali el-Bel'amî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C V, s. 390.